

Києва, інтелігенція Полтави, Катеринослава, Вінниці, Чернігова, Лубен.²⁴

Загалом діяльність органів політичного розшуку та нагляду в Російській імперії була досить успішною. Вони тривалий час утримували український національний рух у межах, прийнятних для царизму. Загальна ситуація в Україні була спрямована на активну асиміляцію українського населення політикою заборон на легальне користування українським друкованим словом та мовою в системі освіти, відвертою боротьбою з українським національним рухом через звинувачення його у сепаратизмі. Подібна політика створювала перед українським рухом непереборні перепони, які гальмували його розвиток, але так і не змогли зупинити.

Подальшого вивчення потребують питання організації шпигунської роботи жандармами у середовищі українофілів, а також предметом спеціального дослідження могла б стати діяльність жандармів по вилученню забороненої літератури у представників українського національного руху та вплив подібної діяльності на його розвиток.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Див.: Костомаров Николай. О преподавании на южнорусском языке // Київська старовина.-1992.-№ 3.-С. 53-57; Драгоманов М.П. Антракт з історії українофільства (1863-1872): Вибране.-К., 1991.-С. 204-233; Драгоманов М.П. Турки внутренние и внешние: Вибране.-К., 1991.-С. 234-253; Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм: Вибране.-К., 1991.-С. 327-429; Драгоманов Н.П. Что такое украинофильство?: Вибране.-К., 1991.-С. 430-455; Драгоманов М.П. Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880): Вибране.-К., 1991.-С. 456-460; Драгоманов М.П. Чудацькі думки про українську національну справу: Вибране.-К., 1991.-С. 461-558; Грушевський М.С. Історія України-Руси.-К., 1916.-Т 7.-Ч. 2.-С. 434, 444; Грушевський М. Як жив український народ.-К., 1992.-С. 106-107; Дорошенко Д. Нарис історії України.-Львів, 1991; Дорошенко Д. Українство в Росії. Новіші часи.-Відень, 1916; Ефименко А.Я. История украинского народа.-К., 1990; 2. Див.: Нестеренко О.О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX і на початку XX ст.-К., 1952; 3. Див.: Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX ст.: соціально-політичний портрет.-К., 1993; Литвин В.М., Мордвінцев В.М., Слюсаренко А.Г. Історія України.-К., 2002.-С. 352-355; Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі.-У 3-х томах.-Т. 1. Українські проекти в Російській імперії.-К., 2004.-С. 351-371; 4. Січинський В. Чужинці про Україну.-К., 1992.-С. 195; 5. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 1 – Від найдавніших часів до кінця XIX століття / Мельник Л.Г., Гуржій О.І., Демченко М.В. та ін.-К., 1991.-С. 350-351; 6. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. іст. журн.-1991.-№ 3.-С. 102; 7. Драгоманов М.П. Историческая Польша и великорусская демократия.-К., 1917.-С. 88; 8. Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою: Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки.-Мюнхен, 1973.-С. 31; 9. Січинський В. Чужинці про Україну.-К., 1992.-С. 220. 10. Піджаренко А. История и тайны уголовного и политического сыска.-К., 1994.-С. 67. 11. Ченцов В., Архирейский Д. Политический сыск в царской России: кадровый аспект деятельности спецслужб // В мире спецслужб.-2004.-№ 4.-С. 15-16; 12. Піджаренко А. История и тайны уголовного и политического сыска.-К., 1994.-С. 113; 13. Киян О.І. Життєвий та творчий шлях В.Б.Антоновича // Укр. істор. журн.-1991.-№ 2.-С.67; 14. Антонович В. Перша лекція в Київському університеті // Київська старовина.-1992.-№ 3.-С. 65-67; 15. Антонович В. Вступна лекція до курсу історії // Київська старовина.-1992.-№ 3.-С. 67; 16. Центральний державний історичний архів України (далі - ЦДІА України).- Ф. 1335.- Оп. 1.- Спр. 20.- Ч. І.- Арк. 22; 17. ЦДІА України.- Ф. 442.- Оп. 192.- Спр. 141.- Арк. 11; 18. Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П. Україна і Росія в історичній ретроспективі.-У 3-х томах.-Т. 1. Українські проекти в Російській імперії.-К., 2004.-С. 357; 19. ЦДІА України.- Ф. 442.- Оп. 810.- Спр. 132.- Арк. 211 (на звороті); 20. ЦДІА України.-Ф. 442.- Оп. 810.- Спр. 132.- Арк. 7-8 (на звороті); 21. Ченцов В., Архирейский Д. Политический сыск в царской России: кадровый аспект деятельности спецслужб // В мире спецслужб.-2004.-№ 4.-С. 16; 22. Піджаренко А. История и тайны уголовного и политического сыска.-К., 1994.-С. 268; 23. Киян О.І. Співробітництво М.І.Костомарова в історичних журналах пореформеної Росії // Укр. істор. журн.-1990.-№ 4.-С. 68. 24. Історія України / Б.П.Ковальський, В.В.Киричук, В.О.Солодько та ін.-К., 1994.-С. 7.

О. М. Білобровець

ПОЛЬСЬКИЙ СОЦІАЛІСТИЧНИЙ РУХ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (II ПОЛ. XIX-ПОЧ. XX СТ.)

Національні меншини України займають важливе місце в суспільно-політичному та культурному житті держави. Вивчення їх історії дозволяє усвідомити роль і значення цих

народів у творенні української держави, їх участь у суспільному житті, визначити свою громадсько-політичну позицію. Польський етнос на Правобережній Україні завжди відігравав значну роль в соціально-економічному та громадсько-політичному житті. Після повстання 1863 р. і репресій проти його учасників польське населення має менше можливостей для участі в громадському житті, змінюються також форми і методи суспільної активності. Питання участі поляків в громадському житті “кресів” (східних окраїн Росії, де проживали поляки) досліджувалось відомими українськими та зарубіжними істориками, зокрема – Д. Бовуа, В. Трохименком, Я. Хмелевським, З. Лукавським, Я. Канцевичем, Г. Жебереком.¹ Метою даного дослідження є визначення особливостей розвитку польського соціалістичного руху на Правобережжі. Основне завдання роботи полягає в з’ясуванні етапів, напрямків розвитку соціалістичного руху, форм та змісту діяльності соціалістичних організацій.

Після повстання 1863 р. серед частини польської еміграції, яка залишилась вірною революційним ідеалам, поширюються соціалістичні ідеї. В 1866 році в Женеві почав виходити перший польський журнал “Дільниця” („Gmina”) під редакцією Юзефа Токаревича-Ноді. В 70-х рр. виник “Союз польської еміграції” („Zjednoczenie emigracji polskiej”), “Польське соціал-демократичне товариство” („Towarzystwo polskie socjał-demokratyczne”), з’явився журнал “Змова” (“Zmowa”). Найвідоміший соціаліст цього періоду В. Врублевський створив у Лондоні товариство “Люд Польський” (“Lud polski”).

У другій пол. XIX ст. соціалістична ідея швидко поширюється серед прогресивної молоді. Можна виділити декілька етапів польського соціалістичного руху на території, підвладній Росії.

1. Початковий (кінець 60-х – поч. 80-х рр. XIX ст.) Соціалістичний рух виникає серед польської молоді. В 70-х рр. він набирає виразної організованості, стає певною силою. Це ідейний період, переважно абстрактної пропаганди, пошук подальших доріг і напрямків. Цей період відзначився відсутністю активних дій, повільним формуванням суспільно-політичної думки. Для Польщі це час банкрутства “позитивізму”, гасел “органічної праці” і народження нового світогляду: боротьби класів, національного і патріотичного становлення. Він характеризується також відсутністю постійного контакту Правобережжя, так званих східних “кресів” (польських окраїн) з Коронним краєм; бездіяльним станом польського суспільства, яке тільки ставало до боротьби та шукало доріг; депресією серед російської інтелігенції, яка пережила погроми “Народної волі” і репресії; впливом нелегальної соціалістичної літератури та ідей. Все це зумовило переважно теоретичний характер праці в польських колах і відсутність спроб здійснити зовнішні заходи.²

1881 рік стає переломним. Цього року в Швейцарії відбувається міжнародний конгрес соціалістів, на якому були присутні поляки Лімановський та Л. Варинський, які представляли два різні напрямки польського соціалізму. Лімановський вважав, що в польських краях під російською владою національний гніт змусить поляків піднятися на повстання та загальну революцію. Він був виразником національного соціалізму та виступав за збереження індивідуального, національного обличчя соціалізму зі збереженням історичних традицій³. На думку Л. Варинського, польський пролетаріат повинен прийти до соціалізму шляхом організації всіх економічних і політичних сил суспільства через пропаганду та агітацію. Це був міжнародний напрямок соціалізму.⁴

2. 1882-1890 рр. В цей період виникає соціалістично-революційна партія “Пролетаріат” на чолі з Л. Варинським. Центральним органом партії була газета “Walka klas” («Боротьба класу»). На цих же позиціях стояв „Przedświt” (“Пржедсвіт”).⁵

Рух набирає політичного характеру, перетворюється на централізовану організацію, агітацією прокладає собі шлях до мас.

3. 1890-1893 рр. Найважливіша ознака цього часу - масове зростання робітничого руху, до якого намагаються прилучитися соціалістичні сили. В листопаді 1892 року на Паризькому з’їзді було утворено “Союз польських соціалістів за кордоном” (Związek Zagraniczny Socjalistów polskich). Весною 1893 р. відбулося об’єднання діючих в російській

Польщі підпільних соціалістичних організацій (Союзу польських робітників (ZRP), П “Пролетаріату” (утворена після розгрому “Пролетаріату” в 1884 р.) і організації “Об’єднання” (Zjednoczenie). Утворена організація дістала назву Польська партія соціалістична - ППС (PPS), яка стала найбільш впливовою політичною силою на польських землях.⁶

Однак впродовж 1893 року виявились протиріччя в ході написання програми партії. Внутрішньопартійна боротьба за програму закінчилась розколом. Наприкінці 1893 р. з ППС виділилась група, яка утворила нову партію “Соціал-демократію Королівства Польського” (СДКП). Центральним органом ППС була газета “Пржедсвіт” („Przedświt”) на чолі з редактором Мендельсоном та співробітниками Йодко, Перлем. В газеті “Справа робітнича” (Sprawa robotnicza), редакторами якого були Ю. Мархлевський та Р. Люксембург, відстоювались основні положення польських соціал-демократів.

Основна полеміка між соціал-демократами та соціал-патріотами відбувалась через пункт національного самовизначення і незалежності Польщі. Соціал-патріоти відстоювали ідею “незалежної польської республіки”, заявляючи, що реакційність російського мужика і потужна економічна основа царизму довго будуть стримувати свободу Польщі. Навпаки, соціал-демократи вважали, що відокремлення Польщі від Росії зумовить втрату польською промисловістю величезних російських ринків.

4. 1893-1905 рр. В 1893 р. стався поділ соціалістичного руху на два напрямки – націонал-соціалістичний, представлений ППС, та соціал-демократичний, який виражала Соціал-Демократія Королівства Польського. Для цього періоду характерний всебічний розвиток масового політичного руху у всьому краї.⁷

На тлі загальних тенденцій розвитку соціалістичного руху складалося політичне життя поляків на Правобережній Україні. В 1875 р. київські студенти зробили першу спробу нав’язати стосунки з Варшавою. Великий вплив на студентів мав Казимир Хілдт, який закінчив Варшавський університет в 1875 р. В цьому ж році він взяв участь у нараді серед студентів-поляків Київського і Новоросійського (Одеського) університетів з приводу його пропозиції взяти участь в діяльності російської соціалістичної партії. Пропозиція Хілдта не була підтримана, проти виступили студенти, прихильники народно-революційного напрямку, які стояли на націоналістичних позиціях і виступали проти участі в загальноросійському революційному русі (керівник Адам Шумлянський).

В 1879 р. у Петербурзі виникає “польська соціалістична гміна” як складова частина Варшавської соціалістично-революційної організації. Наприкінці 1880 р. в м. Варшаві було розкрито її існування як таємного співтовариства, яке утворилося з метою зміни існуючого в Росії державного ладу шляхом відокремлення Польщі від Росії і облаштування її у вигляді федерації окремих гмін, економічною основою яких повинні стати робітничі корпорації, які володіють на правах власності промисловими підприємствами і общинним землеволодінням. Для досягнення вказаної мети члени таємного товариства організували гуртки, вели пропаганду серед робітників, влаштовували збори для обговорення майбутньої діяльності і підтримували стосунки з членами революційних гуртків як в Росії, так і за кордоном.

Головними організаторами співтовариства у Варшаві були Сигізмунд і Фадей Галицькі, Казимир Сосновський. Їх діяльність була виявлена в січні 1881 року за таких обставин. 23 січня 1881 року у Владиславському повіті Сувалкської губернії були затримані Лакир і Астаф’єв, які таємно перейшли кордон. У них були знайдені записки з адресами Казимира Сосновського і Казимира Галицького. Приводом до дізнання і проведення обшуку в квартирі Казимира Сосновського була записка за підписом “сестра Юзефа”.

3 лютого, при проведенні обшуку на квартирі у К. Сосновського, був затриманий Олександр Родзевич, який був членом угруповання і мав прізвисько “Пушик”. 6 лютого на пошту на ім’я Родзевича надійшов лист за підписом “сестра Болеста”, а 9 лютого в камеру прокурора Варшавської Судової палати з’явилась жінка з листом і книгами на ім’я того ж Родзевича. Жінка виявилась слухачкою вищих жіночих курсів Броніславою Голенковською. При обшуку в неї були виявлені дві записки польською мовою студента Київського

університету Генріха Сосновського (брата Казимира Сосновського).

Родзевич дав свідчення і пояснив, що діяльність партії обмежена виключно Польщею, і що ділянкою діяльності цієї партії є соціалістичні гміни, утворені представниками польської учнівської молоді у Варшаві, С.-Петербурзі, Москві, Вільно і Києві. В листопаді 1880 року за постановою зборів Варшавської гміни Родзевич був посланий в Київ до членів місцевої гміни з метою влаштування святкування 50-річчя польського повстання 1830 року і пошуку грошей для допомоги Варшавській гміні, яка займала керівне становище серед інших гмін.

Після приїзду Родзевич передав листа студенту Бернацькому і Лісневичу. Наступного дня відбулися збори, на яких обговорювалося святкування річниці повстання і вирішено було надати Варшавській гміні одноразову допомогу в 50 крб., а також щомісячно відправляти 15 крб. Через декілька днів Родзевич отримав в квартирі Бернацького від Алоїзія Длуського потрібну суму в 65 крб. решта грошей мала пересилатися поштою у Варшаву на ім'я Ядвіги Голензовської. Гроші були взяті із існуючого в Києві так званого загального польського фонду, який складався із добровільних пожертвувань.

Генріх Лісовський передав Родзевичем лист до його сестри Вінцентини Лісовської, яка проживала в Києві і організувала жіночий гурток, який збирався в неї на квартирі і був частиною Польського патріотичного товариства. Такі гуртки існували у всіх гмінах і називались підготовчими. Вони мали подвійне призначення: 1) для поповнення членами цих гуртків членів гмін, які вибувають і 2) для занять по розробці і підготовці матеріалу для пропаганди. Родзевич зустрів у Вінцентини її сестру Антоніну Лісовську, яка знаходилась у розшуку по процесу Квятковського, Преснякова, Ширяєва та ін., що звинувачувались у державних злочинах.

За доповіддю Міністра юстиції за обставинами цієї справи імператор 28 квітня 1882 року вирішив притягнути винних в адміністративному порядку, з тим, щоб: 1) вислати Вінцентину Лісовську в розпорядження генерал-губернатора Західного Сибіру під нагляд поліції на 3 роки в найбільш віддалені місця довіреного йому краю; 2) позбавити волі строком на 6 місяців – Алоїзія Длуського, Конрада Лісневича, Мечислава Бернацького з встановленням потім за ними негласного нагляду поліції на 2 роки; 3) позбавити волі строком на 2 місяці Генріха Сосновського з встановленням за ним потім негласного нагляду поліції терміном 1 рік.⁸

Після утворення “Пролетаріату”, в 1882 році в Києві виникло кілька його філій. На з'їзді представників гуртків і груп соціалістів-революціонерів у Вільно в 1883 році Софія Пласковська-Дзяновська представляла Київ. На чолі київського гуртка “пролетаріатців” стояв Станіслав Нарutowич.⁹

В 60-х р. XIX ст. в Києві існувала організація “Товариство польської молоді” (“Stowarzyszenie młodzieży polskiej”), до якого належали студенти, учні гімназій і молодь, що не навчалася в школі. Між членами цього товариства в 1882 - 1883 рр. точилася ідейна боротьба. Спочатку в ньому переважав радикальний напрям і частина членів брала участь в революційних російських організаціях або симпатизувала їм. Потім для посилення консервативних позицій було вирішено виключити з організації всіх, хто не був студентами, і жінок, надавши їй характер замкнутої студентської корпорації.

В 1884 році наступив остаточний розкол. Радикальна меншість покинула товариство і з цього часу утворилася “Корпорація студентів-поляків”. Зрозумівши, що створити нову організацію дуже важко, радикали на початку 1885 року знову вступили до “Корпорації”, щоб відстоювати там свої погляди, і утворили власний гурток (“koło”) на чолі з С. Нарutowичем.

Кількість прихильників радикалів постійно зростала і в 1886 році вже було 3 кола, які склалися з 10 членів, і які очолювали С. Нарutowич, О. Ростовський і Я. Хмелевський. Консерваторів або “правих” було 10 кіл. Загальна кількість членів Корпорації становила 140-150 чоловік. Більшість студентів-поляків належала до Корпорації.

Група “радикальних” мала контакти з варшавськими соціалістами, головним чином з

революційною організацією “Proletariat” через С. Нарутовича, який знав Л. Варинського і був гімназійним товаришем Тадеуша Рехневського, арештованого в лютому 1884 року в Києві. Група отримувала від них польську соціалістичну пресу “Przedświt”, „Walkę klas” і різні брошури. Однак діючої групи “Пролетаріату” утворити не вдалося, оскільки не визріли відповідні настрої і умови. У цій справі нелегально приїздив до Києва Людвіг Янович, який був заарештований і покараний на 16 років каторги разом з Варинським в грудні 1885 року.¹⁰

У другій пол. 80-х рр. польська радикальна молодь міста Києва брала участь в діяльності 3 законспірованих груп: польської, литовської і загальноросійської. Польську групу очолював С. Нарутович, литовську – А. Домашевич та Сонгайло, російську – Фокін. Товариства були законспіровані і, незважаючи на відсутність практичної роботи, яка б могла виявити їх існування жандармерією, були організовані за трьохступеневою структурою своїх концентрично розташованих за ступенем довіри гуртків. В центрі стояли “брати” – революційне ядро, яке вело політичну роботу, пов’язану з іншими містами і керувало вербуванням прихильників серед учнівської молоді та інтелігенції. В другому ряду були гуртки 2-го ступеня, члени яких мали назву “товариші” і проходили політичну підготовку. В третьому ряду – гуртки самоосвіти вищого типу, члени яких називались “колеги”.

У всіх цих гуртках велась серйозна освітня робота, але в основному з питань суспільствознавства, історії і теорії соціалістичного і робітничого рухів на заході. В польську організацію входили Вікентій Мошинський, Л. Левкович, А. Маньковська, О. Боярковська, студенти-медики С. Бахніцький, Г. Сарцевич, В. Богущкий, Л. Наркевич, Ю. Ходорський, Я. Самохоцька і багато інших. Улюбленим місцем збору і вечірок був будинок родини Маньковських, де у старшої дочки Анни Григорівни було щось на зразок політичного салону, в якому майже кожен суботу можна було зустріти всіх найбільш передових і цікавих людей міста. Сюди приходили і представники інших політичних течій і рухів, зокрема, народоволець росіянин Н. Новиков, українці Н. Ковалевський з дочкою М. Н. Ковалевською-Деген, В. Крижановська та ін.

Зібрання польської групи мали характер дискусійного клубу, на якому обговорювались різні суспільно-громадські питання. Поляки, як і “фокінці”, не займалися практичною роботою в масах, не вирішували політичних питань партійної організації, справ революційного підпілля. Вони були зайняті виключно теорією і розробкою своєї політичної програми. Однак, взимку 1889-1890 року група Нарутовича-Домашевича, яка займалася мирним теоретизуванням, була заарештована жандармерією під керівництвом генерала Новіцького. Австрійська поліція надала йому адреси, виявлені при арешті Б. Кістяківського. Арешти були проведені як серед українців-драгоманівців (К. Арабажин, Синявський та ін.), так і серед поляків та литовців, які збиралися у родини Маньковських. Діяльність цієї групи на деякий час припиняється.¹¹

У 1890-1891 роках польська радикальна група набрала виразно соціалістичного характеру і працювала переважно поза корпорацією. До неї належали по вибуттю С. Нарутовича, Ростовського і Я. Хмелевського – Едмунд Сонгайло, Йордан Пересвіт-Солтан, Антоній Заремба, Ян Андрій Домашевич і ін. В 1891 р. у Київ приїхав Ян Харусевич – пізніше відомий діяч Народової Демократії для організаційної революційної діяльності. Швидше всього тоді ж за його сприянням було утворено перші кола “Зету” (ZET – Związek Młodzieży Polskiej, “Союз польської молоді”). Загальна кількість членів не перебільшувала 20. Тільки кілька належало до категорії “брати”. Через декілька років частина законспірованих відійшла: одні - до ППС, другі утворили несоціалістичний “ЗЕТ”, інші зайнялись приватними справами. Група Сарцевича і Левковича називалась “Kołem Ludowym” (“Народний гурток”). Це були люди різних поглядів: соціал-патріоти і радикали, соціал-демократи. З часом група набрала виразно соціалістичний характер. В ній було 3-4 законспірованих “Зетівці”, які формували загальний ідейний напрям.¹² 1897 р. група трансформувалася в “Гурток народної освіти” (“Koło oświaty ludowej”).¹³

На початку 90-х рр. в м. Києві діяльність польського соціалістичного гуртка відновлюється під назвою “Союз соціалістичної молоді” (“Związek młodzieży

.....
socjalistycznej”). Члени цієї організації, які замінили київську групу “пролетаріатців”, як і попередники, займалися розробкою своєї програми. Вони мали розгалужені зв’язки з Вільно і Варшавою і завдяки цьому одержували від них багату нелегальну літературу, що вигідно відрізняло їх від інших таємних гуртків. На підставі цього їх програма була більш наближена до марксизму.

Всю зиму і осінь 1893-1894 рр. в Польщі і на “кресах” відбувались бурхливі дискусії щодо визначення належності до новоутворених напрямків соціалістичного руху – соціал-демократичного та соціал-патріотичного. Київський гурток “Зв’язок молодіжних польської соціалістичної” розпався. Остаточний розкол стався на початку 1894 р. З цього часу в Києві існувало два польських соціалістичних угруповання. Перше, на чолі з Й. Солтаном і медиками Л. Левковичем і Генріхом Сарцевичем, орієнтувалося на ППС. Друге, очолюване С. Бахніцьким і В. Богуцьким, стало називатись “Польською соціал-демократичною групою” і прийняло програму, редаговану Р. Люксембург.¹⁴

Соціалістична група, основним ядром якої були Й. Солтан, Г. Сарцевич і Л. Левкович, мала тісні зв’язки з Варшавою і Вільно, і регулярно одержувала звідти нелегальну літературу. Тому вона була власником найбільшого нелегального архіву, якого не мала жодна з київських організацій. Національне спрямування забезпечувало групі підтримку, зв’язки та кошти. Наприклад, київський фабрикант Андржейовський, який субсидіював декілька таємних польських шкіл, влаштовував польські вечірки, бали і лотереї.

Разом з тим програма ППС не була офіційно прийнята київською групою, і не була безпосередньо підпорядкована Центральному Комітету ППС. Коли офіційний агент ППС, Г. Сарцевич вніс пропозицію підпорядкувати групу партійній дисципліні і оголосити її партійною організацією, відбувся формальний розрив - Сарцевич вийшов з групи і залишив Київ. Він переселився в Білосток і там впродовж багатьох років очолював місцеву ППСівську організацію.

В 1893-94 рр. соціалістична група підтримувала тісні зв’язки з робітниками. В цей період повернувся із Петербургу Ян Кілянський і разом зі своїми братами Карлом та Вацлавом, а також Плетатом, відновили робітничий гурток, що діяв колись під керівництвом Абрамовича. Перший створений ними гурток із робітників залізничних майстерень збирався на Солом’янці або за Кадетським гаєм і складався переважно з поляків, це були Ф. Полякевич, Вержбицький, Голембіовський, Роговський, Новіцький.¹⁵

В цей початковий період робота гуртка не виходила за межі освітніх занять. В цей час енергійному і підприємливому Яну Кілянському разом з Яном Пржиборовським вдалось створити ряд гуртків за посередництва робітників-поляків, членів залізничного гуртка, на інших заводах. Зокрема у “Третера і Криванека”, на Південноросійському заводі, в трамвайних і пароплавних майстернях, на Подолі (на заводах Шиманського, Андржейовського та ін.) Ніякої особливої “польської” програми пропагандисти соціалістичної групи на своїх заняттях в гуртках не проводили, незважаючи на те, що більшість її членів орієнтувалася на ППС. Основна діяльність групи полягала в проведенні технічної та пропагандистської роботи по поширенню ідей соціалізму, а також освітньої роботи з підготовчими гуртками учнівської молоді.

В 1893 р. керівник соціал-демократичної групи С. Бахніцький з дружиною О. Бояковською залишили Київ, і організацію очолив студент-медик В. Богуцький, а трохи пізніше К. Петрусевич. Впродовж 1893-1894 рр. група займалася виключно теоретичною розробкою своєї нової програми і залученням нових сил. В групу входили майже всі студенти-медики, уродженці Литви та Білорусії: Л. Наркевич, П. Полонський, С. Бражас, Й. Цвірко-Годицький, Д. Окинчиц та ін. До цієї групи приєднався жіночий соціал-демократичний гурток. Його учасниками були Олена і Евеліна Богуцькі, Яніна Лісецька, Н. Пачоська, Я. Йодко, О. Висоцька О. Маньковська.

В центрі цієї групи стояла сім’я Богуцьких, яка виділялась своєю революційністю. На їхній квартирі постійно збиралась демократична публіка. Революційно настроєні студенти збиралися також і на квартирі в Лесецьких, а з 1896 р. – у Є. Чарномської. Група Богуцького

була за характером марксистською організацією. Вона за своєю програмою, прийомами роботи, постановкою роботи в пролетарському та інтелігентському середовищі нічим не відрізнялася від російської соціал-демократичної групи.¹⁶

Восени 1894 р. в Києві виник “Союз об’єднаних земляцтв та організацій” (Związek Zjednoczonych Ziomkostw i Organizacji). Це був нелегальний союз, що об’єднував 22 земляцтва і національні групи: українську і польську. Керівний орган Союзу була Союзна Рада (Rada Związkowa) під конспіративною назвою Семен Семенович. Союз об’єднав 1000 студентів, в тому числі Корпорацію студентів-поляків, яка діяла як Польський гурток (Koło Polskie). Першим керівником Союзу став В. Крохмаль.

Прихильники агітації серед робітників не знайшли розуміння з польськими групами і об’єдналися з окремою групою “Справа робітнича” („Sprawa robotnicza”), утвореною в 1896 р. Навесні 1897 р. після березневої наради відбулося об’єднання трьох київських груп (“Справи робітничої”, польських соціалістів та соціал-демократів) в один “Союз боротьби за визволення робітничого класу” („Związek walki”). До складу організації спочатку входила тільки інтелігенція (біля 30 осіб), пізніше робітники. Київська організація складалася з 2 груп: російської і польської, які працювали окремо. Збори проходили окремо, у кожній групі були власні архіви і матеріальні засоби, з яких частина йшла на потреби Виконавчого Комітету, що керував організацією і складалася з 4 осіб, по дві з кожної групи. В січні 1898 р. утворився Виконавчий Комітет Союзу і до нього увійшли: росіяни – Лев Теслер і Павло Тучанський, поляки – Вінцентій Богунський і Адам Рабчевський, після від’їзду Богуцького – П. Полонський.¹⁷

З об’єднанням польської і російської соціал-демократичних груп самостійні польські організації перестали існувати. Після I з’їзду РСДРП в 1898 р. почались березневі арешти. Кияни першими здійснили одну з постанов Мінського з’їзду, створивши на місці зруйнованого російською владою “Союзу боротьби...” за новою організаційною термінологією “Київський Комітет РСДРП”. Велику роль у цьому процесі відіграв М. Урицький, якого не було в Києві під час арештів. Він залучив до роботи студента-медика О. Берліна, А. Карвацького і М. Конопко.

Таким чином, у другій половині XIX ст. одним із напрямків радикального польського суспільно-політичного руху був соціалістичний. У 80-90-х рр. XIX ст. він пройшов ряд етапів. З невиразної соціалістичної ідеї, яка охопила найбільш активну частину польського суспільства, утворюються революційні гуртки, які у своїй діяльності керуються програмами, вказівками утворених у цей період соціалістичних партій. Наприкінці 80-х – поч. 90-х рр. відбулось розмежування політичних сил і утворилися два напрямки соціалістичного руху – націонал-демократичний та соціал-демократичний, представлені в 90-х рр. партіями Соціал-демократія королівства Польського та Польська соціалістична партія (ППС).

На території Правобережжя в суспільно-політичному житті виділяється діяльність польських організацій, прихильників обох течій соціалістичного руху, які підтримували зв’язок із цими партіями за кордоном. Вони одержували нелегальну літературу в достатній кількості, чим вирізнялися з-поміж інших революційних груп. Основна діяльність польських революційних груп проходила в гуртках, які займалися в основному теоретичною працею – самоосвітою, виробленням положень власної програми, політичними дискусіями. Об’єднання російської і польських – соціалістичної і соціал-демократичної груп відбулось у 1897 р. з утворенням “Союзу боротьби за визволення робітничого класу”. З цього часу окремі польські соціалістичні групи на території Правобережжя перестали існувати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бовуа. Битва за землю. 1863-1914 pp. – К., 1996. – 432 с.; Chmielewski, Pierwsze lata korporacji studentów polaków w Kijowie (1884-1892). - Warszawa, 1939. - Wydanie instytutu J. Piłsudskiego. – 89 s.; J. Kancewicz, Polska partia socjalistyczna w latach 1892-1896. – Warszawa, 1984. - PWN, 128 s.; G.Zeberek, Początki ruchu socjal-demokratycznego w Kiowie w latach 1889-1903. – Kraków, 1981. - 32 s.; 2. Chmielewski J. Ibidem. - S. 13; 3. F.Perl, Dyjeje ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. - Warszawa, 1910, Zycie. - t.1. - S. 426; 4. Погодин Л. Главные течения польской политической мысли.– М., 1914.– С. 17; 5. Мошинский И. На путях к Первому съезду

.....
РСДРП.– М., 1928.– С. 44.; 6. Kancewicz J. Polska partia socjalistyczna w latach 1892-1896. – Warszawa, 1984, PWN. – S. 46-128; 7. Perl Feliks. – Ibidem. – S. 4-6.; 8. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ).– Ф. 442.-Оп. 831.-Спр. 315.-Арк. 8-69.; 9. Żeberek G. Początki ruchu socjal-demokratycznego w Kijowie w latach 1889-1903. – Krakow 1981. – S. 32.; 10. Chmielewski J. Ibidem. – S. 5-32.; 11. Мошинский И. Вказана праця. – С. 45-46.; 12. Kancewicz J. Ibidem. – S. 15-25.; 13. Żeberek G. Ibidem. – S. 31.; 14. Мошинский И. Вказана праця. – С. 50-52.; 15. Z. Łukawski, Polacy w rosyjskim ruchu socjldemokratycznym w latach 1883-1893. – Kraków, 1970. – S. 71-72.; 16. Мошинский И. Вказана праця. – С. 98-200.; 17. Żeberek G. Ibidem. – S. 56-70.

О. З. Медалієва

ВИДАВНИЧА РОБОТА УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ НАУКОВИХ ІСТОРИЧНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ (ОСТАННЯ ТРЕТИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. на території України, яка входила на той час до складу Російської імперії, виникають краєзнавчі, церковно-археологічні, історичні та історико-філологічні товариства. Серед них окрему групу складають ті, що утворилися при вищих навчальних закладах, – університетах та інститутах. У їх роботі брала участь ВУЗівська професура, що мала можливість підтримувати наукові зв'язки як із вітчизняними, так і з закордонними науковими центрами, проводити просвітницьку роботу, зокрема влаштовуючи курси публічних лекцій та наукових читань, ініціювати створення архівів, музеїв, бібліотек. До таких наукових установ традиційно відносять Історичне товариство Нестора-літописця при університеті Св. Володимира у Києві (далі – ІТНЛ), Історико-філологічне товариство при Харківському університеті (далі – ХІФТ), Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті (далі – ІФТНУ) та Історико-філологічне товариство при інституті князя Безбородька у Ніжині (далі – ІФТНІ). Для зручності автор роботи об'єднує їх у єдину назву „наукові історичні товариства” (далі – НІТ), не нехтуючи при цьому їх науковими здобутками в галузі мовознавства та літературознавства.

Складовою частиною діяльності НІТ була їхня видавнича робота, зумовлена необхідністю сприяти поширенню історико-філологічних та історико-етнографічних знань серед населення України. Оскільки НІТ функціонували на базі університетів, на них поширювались і юридичні норми університетської політики уряду у видавничій справі. Так, згідно з §2 ст. 1 Указу Сенату від 6 квітня 1865 р., друкована продукція університетських наукових об'єднань звільнялася від попереднього цензурного нагляду, а відповідальність за неї покладалася на відповідні університети¹. Звичайно, що не скористатися цим правом науковці не могли. Питання про випуск відповідного друкованого органу, який міг, з одного боку, інформувати громадськість України про діяльність НІТ, а з іншого – містити на своїх сторінках наукові праці членів товариств, постало одразу ж на початку роботи наукової організації. Можливість видання за власний кошт праць НІТ була обумовлена у статутах і підтверджена міністром народної освіти. У них, зокрема, повідомлялось, що „Товариству надається право друкувати: самостійні праці та дослідження з предметів занять Товариства; читані у Товаристві реферати; переклади”², крім того, примірники „персональних творів, пам'яток і монографій”³.

У вітчизняній історіографії видавнича діяльність окремих НІТ в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст. була відображена у роботах В. Фрадкіна⁴, М. Колесника⁵, О. Коваленка⁶, В. Назаренка⁷ та багатьох інших. Представлена стаття є спробою поліпшити стан наукової розробки цієї тематики шляхом відображення процесу організації видавничої діяльності НІТ в межах всіх університетських історичних товариств підросійської України. Відповідно до цього, завданнями цієї статті є: розглянути джерела фінансового забезпечення видавничої діяльності НІТ та окреслити роль збірників наукових праць членів НІТ у розвитку української історичної науки.

Протягом останньої третини ХІХ ст. і до 1917 р. українським університетським НІТ вдалося випустити загалом 6 збірників у 113 томах та книгах періодичних видань, у тому числі: 24 книги у 44 томах „Чтений в историческом обществе Нестора-летописца”, 21 том „Сборника Харьковского Историко-филологического общества”, 5 томів „Вестника